

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СВІТЛІ ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРИЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Світлик Н. М.

ВСТУП

XIX століття у світовій та вітчизняній історії – доба великих зрушень, соціально-економічних змін, політичних конфронтацій та культурницьких рефлексій. В історичній літературі XIX ст. ще називають епохою націй і націоналізмів, добою формування модерних суспільств та модерних ідентичностей. Безсумнівно, що цей період – це час значних національних рухів та цілої низки національних відроджень. На українському ґрунті – це не тільки доба національного відродження, а й час поступового формування національної ідеології, національної ідентичності та кристалізація перших політичних програм активного українства. Протягом XIX ст. в різних куточках України формується ідея єдності українських культурних світів, котрі з політичних обставин були розділені між різними імперіями. Не лише у сфері культури, а й у сфері ідеології, всупереч різним імперським заборонам, визріває ідея єдності українського народу.

Наприкінці XVIII ст. внаслідок поділів Речі Посполитої, російсько-турецьких війн відбувається остаточний розподіл українських земель між Російською та Австрійською імперіями. Західноукраїнські землі, а це історичні регіони Галичини, Буковини та Закарпаття, опиняються у складі Австрійської імперії. Різні політичні та соціально-економічні уклади цих імперій, безумовно, накладали свій відбиток на становище українських земель і, відповідно, на культурний розвиток та можливості і межі національного відродження. У вітчизняній історіографії вже закріпився погляд, що колискою національного відродження українських земель стала Слобожанщина, де важливим освітнім і науковим центром був Харківський університет.

1. Аналіз останніх досліджень і публікацій

У сучасній вітчизняній історичній літературі проблема національного відродження є однією з ключових проблем. Нині більшість істориків сходяться на думці, що значну роль у виробленні концепції національного відродження XIX – початку XX ст. відіграв т. зв. «реабілітаційний синдром», тобто повернення до наукового вжитку праць В. Антоновича, М. Грушевського, В. Липинського, Д. Дорошенка

та інших видатних істориків народницького та державницького напрямів¹. Саме ці вчені окреслили вперше поняття «національне відродження», розуміючи його як комплекс подій і явищ кінця XVIII – початку XX ст., пов’язаних із поширенням національного усвідомлення, поживаленням і піднесенням національного руху, розвитком усіх галузей національної культури. Кожен із цих дослідників розглядав національне відродження не як цілісний процес, а як суміш двох потоків – однакових за змістом, одночасних у певних хронологічних рамках, але розмежованих територіально між двома імперіями. Особлива заслуга в дослідженні цього періоду належить М. Грушевському, який одним із перших розробив схему періодизації національного відродження в Україні². Погляди корифея української історіографії на різні аспекти національного відродження не втратили актуальності і в наш час, коли серед істориків поновився інтерес до цієї проблеми.

У радянській історіографії саме поняття «національне відродження», як і проблематика його дослідження, зникає з поля зору істориків. У цей період значний внесок у дослідження цієї проблеми роблять діаспорні історики. Так, у другій половині XX ст. відомий дослідник І. Лисяк-Рудницький своєю науковою роботою активізував дослідження процесів національного відродження на українських землях. Зокрема, головна заслуга вченого полягає найперше в тому, що він чіткіше окреслив хронологічні рамки відродження, буквально розширивши його поза межами календарного XIX ст. Саме цей вчений ввів у науковий обіг термін «довге українське XIX століття», окреслюючи його кінцем XVIII ст. і до початку Першої світової війни 1914 р. А його працю «Роля України в новітній історії» багато сучасних істориків вважають класичною в галузі методології історії національного відродження³.

Дослідження проблем національного відродження актуальне і нині. Особливий інтерес викликає проблематика, пов’язана з формуванням національної самосвідомості, становлення і консолідації української нації, вивчення якої в Україні розпочалося у 1990-х рр. З початком 90-х рр. проведено низку всеукраїнських і міжнародних конференцій, круглих столів, міжнародних конгресів українців, які стимулювали

---

¹ Кондратюк К., Мандзяк В. Українське національне відродження XIX – початку XX століть у сучасній вітчизняній історіографії. *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми*. Львів, 2004. С. 154–167.

² Грушевський М. О любви к отечеству и народной гордости, *Літературно-науковий вісник*. 1907. Т. 38. С. 113–125.

³ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Вид. 2-е / Упоряд. Я. Грицак. Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету. Т. 1. Київ : Дух і Літера, 2019. 632 с.

дискусії вчених навколо питань національного відродження. Якщо ж звернутися до праць узагальнюючого характеру, в яких проблеми національного відродження вивчаються комплексно, то їх на загал в історичній спадщині небагато.

Одним із перших серед істориків незалежної доби, який зайнявся цією тематикою, був нині покійний київський вчений Віталій Сарбей. Саме цей вчений, безумовно, був одним із перших, хто в пострадянській Україні на початку 90-х рр. розпочав розробку національного аспекту в історії України XIX – початку XX ст. Цій тематиці професор В. Сарбей присвятив цілу низку статей, окремих праць. Усі свої погляди на проблему національного відродження вчений узагальнив у монографії «Національне відродження України», що вийшла друком в Києві 1999 р.

У передмові до книги автор наголошує на процесі формування наукового поняття «національне відродження». Схиляючись до думки попередніх дослідників, поняття «українське національне відродження» В. Сарбей вважає комплексом подій в історії України кінця XVIII – початку XX ст., пов'язаних із поширенням масового національного самоусвідомлення, поживаленням і піднесенням українського національного руху, розвитком усіх галузей культурного життя українців, що свідчило про активізацію становлення і консолідацію на основі українського етносу нації⁴. До певної міри в концепції вченого ще відчувається вплив радянський марксистських теорій, особливо, що стосується його погляду на провідну роль соціально-економічних факторів у формуванні українського народу. Однак дослідник не відкидає культурних і політичних чинників.

Вагомий внесок В. Сарбея полягав також у тому, що він запропонував власну періодизацію українського національного відродження. На його думку, в основу цього поділу варто ставити поступову трансформацію національної самосвідомості, яка пройшла у своєму розвитку три етапи: дворянсько-шляхетський (кінець XVIII – середина 1840-х рр.); різночинсько-народницький (середина 1840-х – 1880-і рр.); загальнонародний (1880-і рр. – 1917 р.)⁵.

Зміст українського відродження XIX ст., в інтерпретації В. Сарбея, становлять два взаємопов'язаних процеси: 1) соціотворчий – формування української національно-свідомої інтелігенції, яка очолила національний рух; 2) націотворчий – перетворення етнічно-мовної спільноти на самосвідому політичну й культурну спільноту. Для такого узагальнення історик використав, відповідно, ідеї З. Когути та

---

⁴ Сарбей В.Г. Національне відродження України. Київ, 1999. 335 с.

⁵ Там само. С. 25

І. Лисяка-Рудницького, які найбільш ёмко розкривають проблему українського національного відродження⁶.

Визнаним дослідником проблематики формування модерної української нації, а разом із тим і процесу національного відродження в Україні є відомий львівський історик Ярослав Грицак. Він є автором цілої низки праць із зазначеної тематики. Особливо відома широкому загалу монографія «Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.» не тільки описує хід історичних подій, а й зачіпає до того не розроблені проблеми еволюції українського етносу і формування української нації. Особлива роль у цих процесах відводиться національному відродженню в Україні. Я. Грицак акцентує на двох відмінних суспільно-політичних системах Російської та Австрійської імперій, де, власне, проходило це відродження, і, на відміну від В. Сарбея, першопричинами національного відродження вважає культурно-просвітницькі, а згодом і політично-ідеологічні чинники.

Вчений наголошує, що український національний рух пройшов три етапи, які різнилися соціальним складом його учасників, супроводжувалися поступовим поширенням національної свідомості на нижчі верстви суспільства та еволюцією державницьких ідей від автономізму до самостійності. Важливим здобутком українського національного руху, на думку Я. Грицака, стала політична мобілізація селянства. У процесі національного відродження, як зазначає історик, за два передвоєнні десятиліття на місці пригнобленого і безправного селянства в краї сформувалася свідомо своїх політичних інтересів українська нація⁷.

2. Основні риси національного відродження на західноукраїнських землях в оцінках істориків

Дослідження процесів національного відродження на західноукраїнських землях доволі популярне серед істориків. Особливо детально опрацьовано цю проблему стосовно Галичини, яка стала центром українського відродження в Австрійській (Австро-Угорській) імперії. Частина дослідників намагалася в своїх розвідках охопити весь обшир культурного розвитку краю. Інша група дослідників зосередила увагу на розгляді вужчих суспільно-політичних течій національного відродження чи окремих його творцях. Нині більшість дослідників сходяться на думці про певні відмінності як у причинах початку, так і в

---

⁶ Сарбей В.Г. Національне відродження України. Київ, 1999. 335 с.

⁷ Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Навчальний посібник. Київ: Генеза, 2000. 249 с.

характері відродження як такого на різних частинах українських земель. До прикладу, А. Каппелер у статті «Національний рух українців в Росії та Галичині: спроба порівняння» наводить цілу низку аргументів на користь вищезазначеного, підсумовуючи, що українці є прикладом народу, який, проживаючи у двох різних за суспільно-політичним ладом державах, витворив два різних типи національних рухів⁸.

Звертаючись ж до проблем періодизації національного відродження, вчений зазначає, що загалом періодизація національних рухів українців Росії та австрійської Галичини вкладається в трифазову схему М. Гроха, причому в обох регіонах типовою є запізненість темпів розвитку⁹. Мова про схему розвитку національних рухів чеського історика Мірослава Гроха і її поділ на три стадії: 1) збирання спадщини (наукову); 2) організаційну (культурну); 3) політичну. Цієї схеми у своїх дослідженнях дотримуються і більшість українських істориків.

Разом із тим національне відродження на західноукраїнських землях мало кілька не типових для Наддніпрянщини рис. Так, на відміну від східноукраїнських земель, національно-культурне відродження в Галичині та Буковині було надихнуте «зверху», зорганізоване центральним урядом¹⁰. Діяльність уряду Марії Терезії, пізніше Йосипа II, була спрямована щодо організації шкільництва та освіти краю, і це стало одним із головних стимулів початку національного відродження серед українців імперії.

Інша типова риса національного відродження в західноукраїнських землях – це його офіційний, лояльний до віденського уряду характер. Українці – русини почували себе вдячними австрійському урядові за свою культурну розбудову і тому до певного часу додержувалися порівняно помірних, консервативних політичних поглядів, не виступаючи відкрито проти імперії. Політична ж спрямованість національного відродження в західноукраїнських землях вилилася в протистояння української інтелігенції проти домінуючих впливів інших народностей. Так, характерною рисою західноукраїнського відродження була, наприклад, боротьба з польським елементом у Галичині чи угорським на Закарпатті. Антиполоніські чи антимадяризаційні настрої були пріоритетними серед більшості творців західноукраїнського відродження. Таке протистояння призвело, врешті-решт, до розвитку національної свідомості та організаційної згуртованості українства.

---

⁸ Каппелер А. Національний рух українців в Росії та Галичині: спроба порівняння. *Україна: культурна спадщина*. 1992. Вип. 1. С. 116–117.

⁹ Там само. С. 105.

¹⁰ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. 2019. С. 153.

Ще однією визначною рисою національного відродження на Західній Україні була унікальна роль греко-католицької (уніатської) церкви в цих процесах. На Наддніпрянщині такої потуги не було. В Австрійській же імперії греко-католицька церква, яка мала не державний, а національний характер, стала активним учасником і пропагандистом національного відродження. Відомий дослідник І.П. Химка, аналізуючи діяльність греко-католицької церкви, наголошував, що ніде у світі церква не відіграла такої великої ролі в національному відродженні, як серед українців в Австрії¹¹. Східний обряд відділяв уніатів від поляків, а підпорядкованість Риму боронила від російського натиску. З огляду на це, саме священники та єпископи стали носіями національної свідомості українців. Саме вони стали першими ініціаторами заснування народних училищ, культурно-освітніх товариств, і саме з цієї церковної когорти вийшло перше коло «будителів» національної свідомості. Греко-католицьких священників часто називають піонерами національного відродження. Саме духовні особи були авторами перших українських граматик, що вимостили шлях до «Руської трійці». На підтвердження цієї думки свідчить, наприклад, такий факт: із 43 книг, виданих українською мовою в Галичині протягом 1837–1850-х років, 40 написали священники.¹²

Галицька інтелігенція, зі слів історика М. Грушевського, на 9/10 складалася із священників. З духовного стану вийшли і представники «Руської трійці» – І. Вагилевич, М. Шашкевич, Я. Головацький. Уніатське духовенство не обмежувалося освітянськими справами, шкільництвом та мовознавчими студіями, а брало активну участь у громадсько-політичному житті. Без активної участі греко-католицької церкви, український рух не отримав би такої масової підтримки, яку він мав на початку ХХ століття, адже десятиліттями міська інтелігенція не могла спілкуватися з переважно неписьменним селянством без посередництва духовенства.

Слід також зауважити на різниці мети та способів організації національного відродження на українських землях. Так, на відміну від процесу відродження у східних українських землях, який мав переважно аполітичний, культурницький характер, національний рух у західних землях був тісно пов'язаний із суспільно-політичною діяльністю, потребами громадського життя. Наприклад, протягом десятиліть у центрі культурно-громадського життя галицьких українців були питання мови.

---

¹¹ Химка І.П. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918. *Ковчег. Збірник статей з церковної історії*. 1993. Число 1. С. 73–107.

¹² Химка І.П. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині ... 1993. С. 89.

Для вивчення проблеми національного відродження оригінальними є міркування львівського історика Я. Дашкевича. Історик є прихильником комплексного підходу до вивчення процесів національного відродження, не відкидаючи суспільно-політичних процесів, які паралельно відбувалися в інших народів, що заселяли імперію. Зокрема, Я. Дашкевич зазначив, що з історії України кінця XVIII – першої половини XIX ст. було традиційно вилучено явища пропольської, проросійської та проавстрійської політичних інтерпретацій, які, на думку історика, лише сприяли зміцненню української національної свідомості. Історик зазначає, що на західноукраїнських землях полонифільство диференціювало українців від росіян, москвофільство – від поляків, австрофільство – від поляків та росіян. І в результаті остаточно утвердилася та перемогла ідея незалежницько-соборницька.

3. Суспільно-політичні рухи галицьких українців в XIX ст.: історичні оцінки

Серед цілої когорти історичних напрацювань по національному відродженню на західноукраїнських землях нині лідирують праці, присвячені Галичині, регіону який став центром українського культурного і політичного життя українців в Австрійській імперії. Зокрема, нові концептуальні підходи до низки важливих явищ українського громадсько-політичного життя кінця XVIII – початку XX ст. продемонстрували у своїх працях Ф. Стеблій, І. Орлевич, О. Аркуша, Н. Колб, В. Расевич, О. Середа, В. Пашук, Б. Якимович, П. Шкраб'юк, І. Чорновол.

Відомий львівський історик Ф. Стеблій опублікував цілий ряд монографій та наукових статей не тільки з історії Галичини, а й із проблем національного відродження. Найбільш ґрунтовно вченим розроблена тематика діяльності «Руської трійці» та культурних наслідків «Весни народів». На особливу увагу заслуговує також його розвідка «Початки українського національного руху в Галичині», в основу якої була покладена доповідь, виголошена на першому конгресі Міжнародної асоціації українців у Києві (1991). Вслід за деякими діаспорними дослідниками (П. Магочій, І.-П. Химка та ін.) автор розглянув український національний рух у східноєвропейському контексті і навів оригінальну періодизацію процесу відродження. Зокрема вчений виділяє наукову стадію (1816–1847 рр.), організаційну або культурницьку (1848–1861 рр.) і політичну (1861–1914 рр.). Стосовно наукової стадії, то тут Ф. Стеблій наголошує на існуванні двох етапів: просвітницький (кінець XVIII ст. – 1820-ті роки), коли дія гурток українських професорів у Львівській генеральній духовній гімназії та Руському інституті при Львівському університеті,

товариство священників у Перемишлі, і романтичний (1830–1847 рр.), пов’язаний із діяльністю «Руської трійці», коли проходила демократизація подальшої бази руху та його ідеології¹³.

Апробовані Ф. Стеблійем сучасні підходи до вивчення історії національного руху в Галичині стали істотним чинником формування наукових пошуків його учнів і послідовників І. Орлевич, О. Середи, І. Чорновола. Зокрема, І. Орлевич підготувала комплексне наукове дослідження діяльності єдиної (до 1848 р.) світської інституції українського населення краю – Ставропігійського інституту у Львові¹⁴. У праці дослідниці простежується еволюція правового статусу Ставропігії, її структура, релігійна, видавнича, освітня і фінансово-господарська діяльність. Як зазначає О. Луцький, дослідження І. Орлевич допомогли глибшому розумінню особливостей українського національного процесу, зокрема проблеми національної самоідентифікації українців Галичини першої половини ХІХ ст.¹⁵

Щодо досліджень історії та діяльності Ставропігійського інституту, то тут помітними в наукових колах стали розвідки дослідниці О. Киричук, яка висвітлила науково-видавничу діяльність львівського Ставропігійського інституту в контексті ідейно-політичної боротьби русофілів та народовців у 70–90-х роках ХІХ ст. Дослідниця наголошує, що полеміка русофілів та народовців спочатку мала лише науковий характер і до початку 1880-х рр. не мала антагоністичного характеру. Саме тому О. Киричук припускає, що Ставропігійський інститут мав шанси стати центром успішного примирення русофільської та народовської течій на платформі поборювання полонофільства за умови, якщо б їхні представники не були включені у сферу польських, австрійських та російських інтересів¹⁶.

Викликають інтерес наукові спостереження історика О. Турія, який у статті «Галицькі русини між москвофільством і українством (до питання про так зване “старорусинство”)), основні тези якої виголосив на Конгресі українців, стверджує, що національний рух галицьких русинів із часу свого організаційного оформлення і вступу у політичну

---

¹³ Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 1995. Вип 2. С. 62.

¹⁴ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець ХVІІІ – 60-ті рр. ХІХ ст.). Львів : Логос, 2000. 188 с.

¹⁵ Луцький О. Наукові дослідження істориків Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (90-ті роки ХХ століття): основні публікації, тематика, ідеї. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. Вип. 27. С. 409.

¹⁶ Киричук О. Львівський Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Львів, 2001. С. 18.

стадію розвитку (1848 р.) поєднував у своєму середовищі різні національно-політичні орієнтації, співвідношення між якими перебувало в постійній динаміці, що змінювало не тільки характер самого руху, але й світогляд його репрезентантів¹⁷.

Сучасний відомий львівський історик О. Сухий, звертаючись до проблематики національного відродження, приділив увагу вивченню русофільської течії в Галичині. У своїх дослідженнях вчений ґрунтовно висвітлює причини формування русофільської течії, її ролі для національного відродження, співпрацю з іншими суспільно-політичними рухами та наслідки її діяльності. Підхід історика до цих проблем є оригінальним. У ґрунтовній монографії «Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті)» професор доходить висновку про те, що варто розмежовувати поняття «руськість» і «москвофільство». О. Сухий вважає, що ідея «руськості» наприкінці 40-х років ХІХ ст. входила у «вжиток» галичан через сприйняття ними спорідненості із Малою Руссю (тобто Наддніпрянською Україною). Москвофільство ж – це політична течія, що сформувалося у 50-х роках ХІХ ст.¹⁸ Водночас він поділяє думку, що москвофільство тоді не набуло партійного оформлення, а існувало як громадська течія. О. Сухий зауважує, що історик Д. Зубрицький (ім'я якого тісно пов'язують із москвофільством) мав високий авторитет у наукових колах Європи та Росії й гідно представляв галицьку русинську інтелігенцію та русинську гуманітарну науку поза межами Австрійської імперії. До 1848 р., на думку вченого, москвофільська орієнтація Д. Зубрицького виявлялася лише у його наукових працях й не мала практичного втілення в галицькому русі¹⁹.

Щодо проблеми дослідження русофільства серед західноукраїнської інтелігенції, значний науковий інтерес становить спільна стаття О. Аркуші та М. Мудрого під назвою «Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд», в якій викладена авторська концепція русофільства як суспільно-політичного та ідейно-світоглядного феномена. За висновками названих авторів, цей різновид національно-політичної свідомості галицьких українців другої половини ХІХ – початку ХХ ст., який в

---

¹⁷ Турій О. Галицькі русини між москвофільством і українством (до питання про так зване «старорусинство»). *Третій Міжнародний конгрес українців*, 26–29 серпня 1996 р. Історія. Харків, Ч. 1. 1996. С. 106–112.

¹⁸ Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті). Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2003. С. 43.

¹⁹ Там само. С. 37.

історіографії прийнято називати москвофільством, не був проявом системно «зрадницької», а швидше, пошуком галицькими українцями національно-політичних основ у новому світі²⁰.

Термін «москвофіли» ці автори вважають невдалим, натомість для окреслення названої генерації галицьких діячів варто вживати термін «старорусини», а для окреслення їхньої панрусської ідеології – «русофіли». Витоки галицького русофільства вони вбачають, передусім, у внутрішніх тенденціях розвитку галицького суспільства. А русизм вони трактують як такий, що був для значної частини галичан способом зв'язку між теперішнім та минулим, визначав імовірний шлях розвитку на майбутнє. Також дослідники розглядають русофільство не як однорідну течію, а як таку, що у своєму розвитку пройшла значну трансформацію: через конфронтацію з полонофілами, протистояння з народовцями до періоду суперництва між старорусинами і політичними москвофілами²¹.

Змістовні оцінки суспільно-політичних течій на західноукраїнських землях містять праці С. Макарчука, який обстоює думку, що ще до 1848 р. в інтелектуальних колах населення Галичини, Буковини та Закарпаття вже чітко окреслилося прямування до української національної ідентичності. А з'ясовуючи причини поширення на цих теренах москвофільства, С. Макарчук надає перевагу зовнішнім чинникам, насамперед політиці Відня. Москвофільство набуло антиукраїнського спрямування під впливом російського фактору. Дослідник підкреслює складність і суперечливість феномена москвофільства на галицькому ґрунті. «Общероси» – це поняття, яке, на його думку, з найбільшою повнотою розкриває національний світогляд москвофілів²².

С. Макарчук торкнувся також постаті історика Д. Зубрицького, який за національною ідентичністю та історичною свідомістю зараховував себе до «общеросів». Дослідник вказав також, що аргументом доказу «русскости» українців Галичини, якою постійно спекулювали «общероси», став історичний етнонім «русини», що мав спільну етимологічну основу з російськими варіантами «русские» та «россияне». Головними ознаками старорусинства С. Макарчук назвав «нав'язування до історико-культурної традиції, спільних витоків державності “русских” народів, релігійного християнського обряду, спільної церковно-слов'янської писемності і т. п.»²³.

---

²⁰ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1999. Вип. 34. С. 232.

²¹ Там само. С. 251

²² Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1997. Вип. 32. С. 85.

²³ Там само. С. 95.

Не оминули своєю увагою сучасні українські історики і проблеми народоверхнього руху та його ролі для національного відродження на західноукраїнських землях. Так, до прикладу в дослідженнях О. Середи і Б. Янишина опрацьована проблематика ролі народоверхньої течії у суспільному житті Галичини. О. Середина, зокрема, характеризує народоверхів 60-х років XIX ст. як носіїв ідей пізнього романтизму, представників української мовно-культурної свідомості, сформованої під впливом творів Т. Шевченка²⁴. Інший дослідник Б. Янишин стверджує, що у 1870–1880-х рр. народоверхі сформували нову модель політичної культури галицьких русинів, започаткувавши вічеву традицію, визначили головні напрями діяльності: політично-пропагандистську, культурно-освітню та господарську.

Вивчення політичної історії українців Австро-Угорської імперії неминує виводило дослідників до проблеми українсько-польських взаємин і зародження традицій українського парламентаризму. Одним із перших переосмислення політичного розвитку та його ролі в національному русі в Галичині в XIX – на початку XX ст. зробив історик М. Кугутяк. Він прослідкував зародження і розвиток політичної традиції галицьких українців, яка знайшла логічне завершення у формуванні політичних програм національного руху. Слідом за ним О. Аркуша проаналізувала роль і значення галицького крайового сейму в справі формування конституційних засад розв'язання політичних проблем і дійшла висновку, що діяльність українських послів у ньому сприяла модерній перебудові українського національного руху на нових демократичних засадах. Дослідниця також наголосила на важливості всебічного вивчення діяльності сейму, оскільки галицький сейм, на її думку, в концентрованій формі відображав наявні у суспільстві інтереси та суперечності між ними, а отже, його дослідження є «ключем» до політичної економічної, соціальної і культурної історії Галичини²⁵.

Інший львівський історик І. Чорновол так само активно досліджує політичну фазу національного відродження. Його наукові доробки стосуються діяльності української фракції галицького крайового сейму. Ретельно висвітливши біографії українських сеймових послів, дослідник ознайомив читача з постатями, внесок яких в українське громадсько-політичне життя довгі роки замовчувався або зневажався²⁶.

---

²⁴ Середина О. Національна свідомість і політична програма ранніх народоверхів у Східній Галичині (1861–1867). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1999. Вип. 34. С. 200.

²⁵ Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. Львів. 1996. С. 7.

²⁶ Чорновол І. Українська фракція галицького крайового сейму 1861–1901 рр. (Нарис з історії українського парламентаризму). Львів : Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. 2002. С. 235–264.

Автор пішов ще далі, стверджуючи, що досвід участі в роботі крайового сейму сприяв утвердженню українського національного руху на ліберально-демократичних позиціях конституціоналізму, а також спричинив формування в Галичині українського громадянського суспільства. Цей досвід, що наближав український політикум до західноєвропейських модерних взірців, став загальноукраїнським надбанням, яке тривалий час недооцінювалось і незаслужено критикувалось²⁷.

І. Чорновол у новому ракурсі розглянув також проблему «нової ери» в українсько-польських відносинах у Галичині наприкінці XIX ст. На думку дослідника, головним наслідком «нової ери» стала структуризація українського національного руху, постановка конкретних політичних завдань, серед яких особливо важливу роль відіграла боротьба за створення українського університету у Львові²⁸.

Нині в історичній науці значна кількість статей, монографій, дисертацій присвячена тематиці політизації українського руху наприкінці XIX – на початку XX ст., заснуванню і діяльності політичних партій. Новизною фактологічного матеріалу, обґрунтованістю висновків позначені дослідження М. Кугутяка і П. Шкраб'юка про радикальну партію в Галичині, О. Жерноклеєва – про соціал-демократичну, В. Расевича – про національно-демократичну партію. Зокрема, М. Кугутяк та П. Шкраб'юк трактують Русько-українську радикальну партію (РУРП) як першу політичну партію європейського зразка в Україні, яка мала чітку організаційну структуру, реєстроване членство та політичну програму²⁹. О. Жерноклеєв наголошує на вирішальному вкладові молодих радикалів в утворення 1899 р. Української соціал-демократичної партії (УСДП), яка була автономною секцією Соціал-демократичної робітничої партії Австрії³⁰. Ідейно-політична ж криза в середовищі радикалів і народовців, спричинена «новою ерою» 1890–1894 рр., на думку іншого дослідника, В. Расевича, була головною причиною утворення в грудні 1899 р. Української національно-демократичної партії (УНДП), ініціаторами якого виступили М. Грушевський та І. Франко»³¹.

---

²⁷ Чорновол І. Українська фракція галицького крайового сейму 1861–1901 рр. (Нарис з історії українського парламентаризму). Львів : Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. 2002. С. 235–264.

²⁸ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів, 2000. 247 с.

²⁹ Кондратюк К., Мандзяк В. Українське національне відродження XIX – початку XX століть у сучасній вітчизняній історіографії. С. 163.

³⁰ Там само. С. 164.

³¹ Там само.

ВИСНОВКИ

Таким чином, як бачимо, нині в розпорядженні істориків, краєзнавців, всієї громадськості є доволі ґрунтовна історична спадщина, напрацьована з проблематики національного відродження. Попри певну розбіжність в історичних оцінках окремих аспектів відродження українців в Австрійській імперії, більшість дослідників єдині стосовно визначення ролі національного відродження задля формування української нації по обидва кордони двох імперій. Навіть більше того, дослідники справедливо зауважують про активну участь наддніпрянців у кристалізації політичних вимог українства Австро-Угорської імперії, через неможливість активно діяти на теренах Російської імперії. Більш, так би мовити, м'який політичний режим імперії Габсбургів давав кращі надії на культурний і національний прогрес українців. Як зазначає ряд дослідників, характерною іронією для історії національного відродження на західноукраїнських землях є те, що дві загалом консервативні сили – Габсбурзька династія та католицька церква не тільки стимулювали національне відродження, а і просунули процес формування української нації так далеко вперед. Йдеться, насамперед, про проведену політику просвітництва. Найбільший спадок, який залишила по собі школа австрійського просвітництва, – це духовенство, готове служити народові. Греко-католицька церква хоч і не була вирішальним чинником національного самовизначення українців в Австрійській імперії, проте зробила значний внесок як у заострення, так і в розв'язання кризи національної ідентичності в XIX столітті. Адже при мовній і культурній асиміляції поляками і угорцями саме належність до греко-католицької церкви зберігала ознаки української національної етнічності.

Соціально-економічні зрушення в Австрійській імперії теж зіграли на руку процесам національного відродження. Західноукраїнське суспільство, вільне від панщини, урізноманітнене соціально і досвіченіше політично, взяло на себе важливу місію подвижників національного відродження. Своєю активною участю в громадсько-політичному житті воно стало всьому українському народу за зразок активної громадської та політичної позиції в державі. Власне всі ці думки активно пропагують згадані в статті дослідники проблеми національного відродження. Та, незважаючи на цілу низку напрацювань із цієї тематики, багато аспектів проблеми не втрачають своєї актуальності і в сьогоденні, коли перед українським народом постають нові виклики націотворчих процесів.

АНОТАЦІЯ

Публікація присвячена аналізу проблеми національного відродження українців Австрійської (Австро-Угорської) імперії. Охарактеризовано основні історіографічні напрацювання з цієї проблеми. Автор

узагальнює головні типові риси українського національного відродження в імперії Габсбургів, їхню спорідненість та певні відмінності щодо аналогічних процесів на Наддніпрянщині. Зокрема, звернута увага на ключову роль греко-католицького духовенства Австрійської імперії для формування національної свідомості українців. Опрацьовано також історичні дослідження суспільно-політичних рухів на західноукраїнських землях: москвофільства, русофільства, народовства тощо. Дається характеристика історичних напрацювань із тематики політизації українського руху та діяльності активного українства в урядових установах імперії Габсбургів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. Львів, 1996. 173 с.
2. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1999. Вип. 34. С. 231–268.
3. Грицак Я. Українська історіографія. 1991–2001: Десятиліття змін. *Україна Модерна*. Ч. 9 / Відп. ред. Я. Грицак, М. Крикун. Київ; Львів : Критика, 2005. С. 43–68.
4. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. : навчальний посібник. Київ : Генеза, 2000. 249 с.
5. Грушевський М. О любви к отечеству и народной гордости. *Літературно-науковий вісник*. 1907. Т. 38. С. 113–125.
6. Ісаєвич Я. Українське національно-культурне відродження в XIX столітті: передумови, контекст, значення. *Шашкевичіана* : збірник наукових праць. Вип 3-4. Львів-Вінніпег: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. С. 17.
7. Каппелер А. Національний рух українців в Росії та Галичині: спроба порівняння. *Україна: культурна спадщина*. 1992. Вип. 1. С. 104–119.
8. Караульна О. Парадигма українського культурно-національного відродження в українській та зарубіжній науковій думці кінця XIX–XX ст. *Наукові праці* : наук.-метод. журн. Т. 74. Вип. 61. Історичні науки. 2007. С. 101–106.
9. Качмар В. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.). Львів, 1999. 199 с.
10. Киричук О. Ставропігійський Інститут у громадському житті Галичини (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2001. 22 с.

11. Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини. Львів : Логос, 2018. 288 с.

12. Кондратюк К., Мандзяк В. Українське національне відродження XIX – початку XX століть у сучасній вітчизняній історіографії. *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми* : колективна монографія за редакцією Л. Зашкільняка. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. С. 154–167.

13. Левицький В. Як живеться українському народови в Австрії. Союз Визволення України. Відень, 1915. 28 с.

14. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Вид. 2-е / Упоряд. Я. Грицак. Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету. Т. 1. Київ : Дух і Літера, 2019. 632 с.

15. Луцький О. Наукові дослідження істориків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (90-ті роки XX століття): основні публікації, тематика, ідеї. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. Вип. 27. С. 400–421.

16. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1997. Вип. 32. С. 82–98.

17. Мандзяк В. Історіографія українського національного руху в Галичині XIX – початку XX ст. : дис. ... канд. іст. наук. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2006. 260 с.

18. Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.). Львів : Логос, 2000. 188 с.

19. Сарбей В. Національне відродження України. Київ, 1999. 335 с.

20. Серeda О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 34. 1999. С. 199–215.

21. Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 2. Львів, 1995. С. 59–70.

22. Стеблій Ф. Шляхом національного відродження. Західноукраїнські землі під владою Австро-Угорської імперії. Історія України: нове бачення: у 2-х томах. Т. 1. Київ : Україна, 1996. С. 308–345.

23. Стеблій Ф. Весна народів. Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси. Львів : Центр Європи, 1998. С. 165–182.

24. Сухий О. Галичина між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. Львів, 1999. 226 с.

25. Сухий О. Москвофільство в Галичині: історія проблеми. Москвофільство: документи і матеріали. Львів, 2001. С. 3–66.

26. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ ст.). Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 498 с.

27. Турій О. Галицькі русини між москвофільством і українством (до питання про так зване «старорусинство»). *Третій Міжнародний конгрес українців* (26–29 серпня 1996 р.). Історія. Ч. 1. Харків, 1996. С. 106–112.

28. Химка І.П. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918. *Ковчег. Збірник статей з церковної історії*. Число 1. Львів, 1993. С. 73–107.

29. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів, 2000. 247 с.

30. Чорновол І. Українська фракція галицького крайового сейму 1861–1901 рр. (Нарис з історії українського парламентаризму). Львів : Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2002. 288 с.

Information about the author:

Svitlyk N. M.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Antiquity,
Middle Ages and History of Pre-modern Ukraine
Uzhhorod National University
3, Narodna sq., Uzhhorod, 88000, Ukraine